

Jiráček, Jiří

K interferenci v ruské sufixální derivaci

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1973, vol. 22, iss. A21, pp. [35]-40

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101133>

Access Date: 09. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JIŘÍ JIRÁČEK

K INTERFERENCI V RUSKÉ SUFIXÁLNÍ DERIVACI

Je obecně známo, že interference mateřského jazyka bývá nepříznivým faktorem pro osvojení systému jiného příbuzného jazyka. Dochází totiž k mechanickému přenášení pouze formálně — a tudíž zdánlivě — shodných jevů z jednoho jazykového systému, tj. z jazyka-pramene (z jazyka, z něhož se přejímá) do jiného, tj. do jazyka-receptoru (do jazyka, který přejímá).¹⁾

V tomto článku, který si v žádném případě nečiní nárok na vyčerpávající prozkoumání této otázky (to by vyžadovalo velmi obsáhlou studii), chceme aspoň upozornit na několik typických příkladů interference jazyka, z něhož se přejímá (jazyka-pramene — v našem případě češtiny) z oblasti sufixální derivace, které nebyly zaregistrovány v pražských skriptech vydaných koncem 60. let. O interlerenci afixů (předpon a přípon) tam píše V. Šimková v článku *Afixy ovlivněné češtinou*.²⁾

V. Šimková vychází z materiálu získaného především z písemných prací žáků našich všeobecně vzdělávacích škol (škol I. a II. cyklu). Zkoumaný materiál byl rozdělen do dvou základních skupin podle toho, jak české afixy ovlivňují ruská afixovaná tvořená (přesněji *strukturovaná*) slova. První skupinu tvoří případy, kdy „dosazením“ českého afixu vzniká v ruštině existující slovo s jiným významem než vyžaduje kontext, např. *рабочий* (vlivem čes. *dělník*) místo správného *рабочий*. Druhou skupinu tvoří výrazy, v nichž užitím českého afixu vzniká v ruštině neexistující slovo. Tuto skupinu dělí autorka ještě na slova, která byla utvořena pomocí předpony či přípony, která sice v ruštině existuje, nelze ji však spojovat s danými slovotvornými základy, např. **экпунуб* (vlivem čes. *houslista*) místo *экпунуб*, a slova, která byla derivována v ruštině neexistujícím afixem, přeneseným z češtiny, např. **социализмус* (sr. čes. *socialismus*) místo *социализм*.

V tomto článku chceme probrat jen ty případy interference v oblasti sufixálního odvozování, s nimiž se nejčastěji setkáváme u rusistů, posluchačů naší fakulty.

Máme na mysli slovotvorné typy (modely), které jsou v ruštině a češtině víceméně shodné, ale funkčně odlišné:

I.

$$Z_v + \cdot k(a)$$

(Z_v = slovesný základ)

¹⁾ O lingvopsychologické interpretaci a jiných aspektech interference psal v poslední době M. Zátovkaňuk v článku *Соотношение интерференции и языковых контактов*, FOLIA LINGUISTICA, V, 1971, 1/2, 169—177. Zde je uvedena i další literatura o intererenci a s ní souvisejících otázkách.

²⁾ Viz skripta *Interference v ruském lexiku, Učební texty vysokých škol*, pod red. J. Zimové zpracovali V. Bartoňová, S. Dolínková, N. Orlovová, V. Šimková, M. Urbanová, J. Vlček, I. Zátovkaňuková, J. Zimová, Praha 1967, 25—37.

V češtině nomen agentis
vozka, mluvka, hovorka

v ruštině nomen actionis
возка, варка, кладка

Vzhledem k tomu, že zde běží o slovo tvorný typ, který je v rusko-českém konfrontačním plánu homonymní, prozkoumáme tento případ interference důkladněji.

V ruštině vystupuje sufixální formant *-ka* v dějových jménech poměrně velmi často. Nová ruská akademická mluvnice³⁾ uvádí na s. 68 jako příklady tato substantiva:

плавка — tavení; *тавка, резка* — řezání, *завалка* — zasypání, *завязка*, *перегонка* (скота) přehánění; (нефти) — destilace, *расклепка* — rozlepování, rozlepení, *стрижка* — stříhání; *уёс, вымочка* — (spec. namáčení, rozmáčení), *обмолвка* — přeřeknutí, *задержка* — zdržení, *подкормка* — přikrmování; (посевов) — přihnojování, *увёртка* — hov. uhýbání; přen. výmluva, vytáčka, *чистка* — čištění, *объездка* — spec. (лошадей) učení koně jízdy a tahu, (врачом больных) — objíždění, *линька* — línání, *пельчани*, *синька* (белья) — modření a *драка* — rvačka.

Struktura sloves, o něž se dějová jména s příponou *-к(а)* v ruštině slovo tvorně opírají, je velmi pestrá. Jsou to slovesa:

1. neodvozená, např. *варить* → *варка* — (обеда) vaření; (железа) tavba
2. se sufixálním morfem *-и-*, např. *сушить* → *сушка* — sušení
3. se sufixálním morfem *-рова-*, např. *бронзировать* → *бронзировка* — spec. bronzování
4. prefixálně sufixální s příponami
-а-: *засылатъ* → *засылка* — posílání
-ва-: *поливать* → *поливка* — (улиц) kropení; (цветов) zalévání
-и-: *расцветить* → *расцветка* (вышивки узорами) zpestřování; (посуды) vybarvení
-ова-: *оцинковать* → *оцинковка* — spec. pozinkování
5. postfixální, např. *рисоваться* → *рисовка* — vypínání, ukazování se
6. prefixálně postfixální, např. *описаться* → *описка* — přepsání
7. prefixálně sufixálně postfixální, např. *перебраниваться* → *перебранка* — svár, hádka.⁴⁾

Odvozování dějových jmen s příponou *-к(а)* je v současné ruštině neobyčejně produktivní, zejména v hovorovém a odborném (technickém) stylu.⁵⁾ Na velkou produktivnost a široké využití deverbativních substantiv s formantem *-ка* v současné ruštině, především v terminologizované řeči, poukázala v poslední době např. V. N. Chochlačevová, která ve své monografii o vývoji deverbativní sufixace substantiv uvádí dlouhou řadu příkladů z ruského odborného tisku druhé poloviny 50. let:

Организованы опытные *варки* в автоклаве; Механизированная *стилка* (pokládání) кускового торфа; Трубы уложены не по отметкам, обратная *разводка* (rozvod) — с неправильными уклонами; Поручили ему ответственную работу — *шлифовку* (broušení) и *доводку* (dohotovění) цилиндра турбокомпрессора...⁶⁾

³⁾ *Грамматика современного русского литературного языка*, Москва 1970.

⁴⁾ *Ibidem*, s. 69.

⁵⁾ *Ib.*, s. 70.

V češtině je naproti tomu tento slovtvorný typ neproduktivní. M. Dokulil sem zařazuje celkem pouhých 17 názvů osob podle obvyklé, opakované činnosti, příznačné pro jejího nositele.⁷⁾ Jde o tato pojmenování:

berka (zloděj, lupič, poberta), *blaška* (mluvka, žvanil, tlachal), *dopálka* (kdo rád dopaluje), *hovorka* (hovorný, povídavý člověk), *kecka* (kecal), *lapka* (potulný loupežník, lupič přepadávající na cestách), *mlčka* (nemluvný člověk), *mluvka* (člověk mluvící mnoho a zbytečně; žvanil), *nedělka* (kdo nerad dělá), *nedoučka* (nedostatečně vzdělaný n. vyučený člověk, nedouk; špatný odborník), *nemluvka* (nemluvný člověk, nemluva), *ochmelka* (opilec, pijan), *ožerka* (kdo se oddává obžerství), *plačka* (naříkačka; plačtivá osoba), *stupka* (povalec, poběhlík), a *vozka* (muž řídící koně zapražené do vozu, kočí).

Zastřenou motivaci má v současné češtině pouze archaické *stupka*, které označovalo ve staročeštině lupiče, tj. osobu, která přepadá, která na někoho „nastupuje“. Všechna ostatní pojmenování mají jasné slovtvorné pozadí.

Pro činitelská jména s příponou *-k(a)* v češtině je typické, že všechna s výjimkou substantiva *vozka* — na rozdíl od ruštiny — mají charakter familiární, poněkud znevažující, depreciativní. Řada z nich jsou výrazy zastaralé (*berka*, *lapka*, *stupka*) nebo sporadické (*kecka*, *mlčka*, *nedělka*, *nedoučka*, *nemluvka*, *ožerka*, *štourka*).⁸⁾

M. Dokulil uvádí ještě kompozita, a to řídké *mnohomluvka* (člověk mnoho mluvící), zastaralé *koněberka* (voják z oddílů středověké lehké jízdy, které sbíraly koně bez jezdců a vůbec udržovaly porádek v postupujícím proudu, popř. braly koně jezdcům, kteří vybočili), dále pak kompoziční derivát archaické *chladoležka* (pohodlný člověk, lenoch).⁹⁾

V některých případech dochází k tzv. lexikální rusko-české homografii a homonymii, a to tehdy, připojuje-li se zkoumaný slovtvorný formant v obou jazycích k témuž slovtvornému základu, např. *vozka* — vožení: *vozka* — *возчик*.¹⁰⁾ Porovnejme ještě např. *посадка* (деревьев) — sázení, *n.* (пассажиры в вагоны) — nasedání, *n.* (самолета) — přistání: *posádka* (pevnosti) — гарнизон, *p.* (летоуна, танку) — экипаж, *p.* (лодні) — экипаж, команда.

S tzv. lexikální rusko-českou homonymií se setkáváme také v tomto případě: *полишка* *зани* — kropení: *polivka* — *суп*, kdy v ruštině je substantivum se suffixem *-k(a)* nomen actionis, v češtině však nomen rei; podobně např. *пилка*¹ (дров): *pilka* — *пилка*².

II. a)

Z _v + -тельн(ый)

V češtině
jen několik adjektiv
typu *употребительный*

v ruštině
širší využití
sr. *употребительный*, ale také
осветительный: чеш. osvětlovačí
презрительный: чеш. přezíravý

⁶⁾ В. Н. Хохлачева, *К истории отглагольного словообразования существительных в русском литературном языке нового времени*, Москва 1969, 126—127.

⁷⁾ *Tvoření slov v češtině 2, Odvozování podstatných jmen*, zpracoval kolektiv pracovníků Ústavu pro jazyk český ČSAV za redakce Fr. Daneše, M. Dokulila, J. Kuchaře, Praha 1967, 76—78.

⁸⁾ Při hodnocení českých slov z hlediska dobového výskytu a četnosti užívání se opíráme především o *Slovník spisovného jazyka českého I—IV*, Praha 1960—1971.

⁹⁾ Srov. *Tvoření slov v češtině 2*, 76—77.

¹⁰⁾ Tento případ zaregistroval rovněž J. Vlček v článku *Česko-ruská homonymie a paronymie*, *Interference v ruském lexiku*, 43.

b)

Z_v + -тельность

употребительност

употребительность, ale také
 презрительность: přezíravost
 подозрительность: podezřívavost

III. a)

ne- + Z_v + -teln(ý) — ne- + Z_v + -ем(ый)/-им(ый)

V češtině jsou takto utvářena adjektiva typu *nenapodobitelný*, *nenahraditelný*; v ruštině jim odpovídají sufixální adjektiva, původně přídavná jména minulá trpná, *неподражаемый* (nikoli výraz **неподражательный*, který vznikl přenesením sufixu z češtiny), *невознаградимый* (nikoli **невознаградительный*, sr. čes. *nenahraditelný*).

b)

ne- + Z_v + -telnost — ne- + Z_v + -емось/-имость

nenapodobitelnost

неподражаемость
 (nikoli *неподражательность)

nenahraditelnost

невознаградимость
 (nikoli *невознаградительность)

IV. a)

základ substantiva na -ism(us)/-ist(a), označujícího nějaký pojem z oblasti náboženství n. umění + -istick(ý) — v ruštině -истск(ий)

V češtině jsou takto strukturována adjektiva typu *baptistický*, *hinduistický*, *lámaistický*, *šintoistický*, *štundistický*, *judaistický*, *jansenistický*; *декоративистický*, *конструктивистický*, *супрематистický*, jimž v ruštině odpovídají přídavná jména *баптистский*, *индуистский*, *ламаистский*, *синтоистский*, *штундистский*, *юдаистский*, *яansenистский*; *декоративистский*, *конструктивистский*, *супрематистский*.

Uvedená adjektiva jsou motivována příslušnými abstrakty na -изм (*баптизм*, *индуизм*, *ламаизм*...; *декоративизм*, *конструктивизм*, *супрематизм*), sekundárně pak názvy osob na -ист (*баптист*, *ламаист*, *декоративист*, *конструктивист*, *супрематист*). Jelikož se sémantická struktura zkoumaných adjektiv opírá bezprostředně především o abstraktní pojmenování s příponou -изм (*баптистский* — типичный для баптизма...), můžeme je považovat za výsledek resufixace (tj. desufixace s novou sufixací).¹¹ Proto zde v ruštině jako sufixální morf vyčleňujeme celý zvukový komplex -истск- (nikoli jen -ск-), v češtině pak analogicky -istick-. Taková segmentace je odůvodněna kromě toho i tou skutečností, že v některých případech příslušné slovo na -ист/ -иста vůbec chybí, např. *снобистский* (*снобиям*, *сноб*); z našich přídavných jmen sem patří výraz *индуистский* (*индуизм*).¹²

¹¹ Podrobněji o tom viz v mé monografii *Интернациональные суффиксы существительных в современном русском языке* (Структурно-сопоставительное исследование), Brno 1971, zejména na s. 52—56.

¹² Srov. ještě známou stať Je. A. Zemské *Интерфиксация в современном русском словообразовании*, сб. Развитие грамматики и лексики современного русского языка, Москва 1964, 36—62, kde autorka dospívá k závěru, že se v současné ruštině konstituoval nový složený sufix -истск-.

V češtině (a rovněž ve slovenštině) se příslušné adjektivní deriváty tvoří téměř výlučně jen pomocí jediné přípony, a to *-istick-*, sr. např. *deterministický* (*детерминистический, детерминистский*), *idealistický* (*идеалистический, идеалистичный*), *individualistický* (*индивидуалистический, индивидуалистский, индивидуалистичный*). Odvozování pomocí jiných slovotvorných sufixů je v češtině buď zastaralé (*baptistický, progresistický*), nebo řídké (*altruistní, individualistní*), nebo knižní (*formalistní, symbolistní*). Proto je ve vědomí Čecha (a také Slováka) v podstatě zafixován jediný derivační sufix *-istick-*, odpovídající českému *-istick-*, a pouze pomocí této složené přípony se snaží derivovat všechna sekundární adjektiva od základů substantiv na *-izm/-ist*. Vlivem češtiny tvoří naši studenti přídavná jména **индуистический, *ламаистический, *декоративистический, *конструктивистический* atd.¹³⁾

b)

základ substantiva na *-ism(us)/-ist(a)*, odvozeného od příjmení
+ *-istick(ý)* — v ruštině *-истек(ий)*

V češtině se setkáváme s výrazy *blanquistický* (← *blanquismus* ← *Blanqui*), *bonapartistický* (← *bonapartismus* ← *Bonaparte*), *frankistický, marxistický, machistický, trockistický*, kdežto v ruštině je pouze *бланкистский* (← *бланкизм* ← *Бланки*), *бонапартистский, франкистский, марксистский, махистский, троцкистский*, a nikoli **бланкистический, *бонапартистический, *франкистический* atd. Zjistili jsme pouze tři výjimky: *дарвинистический* (← *дарвинизм* — *Дарвин*), *макиавелистический* (← *макиавелизм* ← *Макиавелли*) a *менделистический* (← *менделизм* ← *Мендель*).

c)

základ substantiva na *-ism(us)/-ist(a)* s kořenem ruského původu
+ *-istick(ý), -ick(ý)* — v ruštině *-истек(ий)*

V češtině jsou tak strukturována adjektiva typu *rusistický, caristický, děkabristický, bolševický, menševický*, jimž v ruštině odpovídají přídavná jména *русистский, царистский, декабристский, большевистский, меньшевистский*, a nikoli **русистический, *царистический* atd.

Na závěr bychom chtěli podotknout, že s interferencí češtiny (přímou či nepřímou) při sufixální derivaci v ruštině se lze setkat i u studentů rusistů, tj. u lidí, kteří již v podstatě ovládají gramatický systém ruského jazyka zajisté lépe než žáci našich všeobecně vzdělávacích škol. K tomu, aby se předešlo takové interferenci, která v některých případech přerůstá dokonce v tzv. lexikální rusko-českou homonymii, je podle našeho názoru nutno ve škole tyto jevy řádně diferencovat a včas je procvíčit.

¹³⁾ Žáci našich všeobecně vzdělávacích škol se někdy dopouštějí přímé interference typu **социалистичкий, *фашистичкий*, připojující český sufix *-istick-*. Srov. uvedený již článek V. Šimkové, s. 32.

К ИНТЕРФЕРЕНЦИИ В РУССКОЙ СУФФИКСАЛЬНОЙ ДЕРИВАЦИИ

Автор статьи сначала подробно изучает т. н. русско-чешскую омонимию у словообразовательного типа $O_v + -к(a)$, ср. русские имена действия типа *возка*, *варка* и чешские имена производителя действия типа *vozka*, *mluvka*. Далее в статье приводятся некоторые словообразовательные типы, в которых часто у чешских студентов происходит под влиянием чешского языка замещение соответствующего правильного русского суффикса другим, напр. **невознаградительный* под влиянием чеш. *nenahraditelný* вместо *невознаградимый*, **неподражательность* вместо правильного *неподражаемость*, **ламаистический*, **конструктивистический*, **бонапартистический*, **царистический* под влиянием чеш. *lámaistický*, *konstruktivistický*, *bonapartistický*, *caristický* вместо *ламаистский*, *конструктивистский*, *бонапартистский*, *царистский*.